

צריך עיון < סדר עיון > "לעבדה ולשמרה": כיצד נצמיח בני-תורה העובדים לפרנסתם

"לעבדה ולשמרה": כיצד נצמיח בני-תורה העובדים לפרנסתם

אלי שטרן

חוקר בתחום ההיסטוריה. כותב את
הבלוג 'נוטריקון'.

חוסנה של חברה תלוי ביכולתה לבקר את עצמה. החברה החרדית סובלת כיום מחוסר יכולת לנסח את עקרונותיה באופן שיאפשר קיום תורני גם מחוץ לחממת הישיבות. על החרדים העובדים מוטלת חובת ההוכחה כי ניתן לקיים בימינו חיי תורה עם דרך ארץ.

א' ניסן תשע"ז

במובן זה, המגזר החרדי הוא שמרן מאד. חרף השינויים ההכרחיים שחלו ביהדות עם מעבר השנים, הוא רואה את עצמו המשך ישיר של המסורת היהודית העתיקה, מסורת בת אלפי שנים. כל פגיעה, ואפילו קלה, במבנה הישן, מתקבלת אפוא בחרדה ובחשש.

אך אם נמשיך לקרוא את מאמרו של רב חסדא שהוצב בפתח הדברים, נגלה כי השמרנות אינה עיוורת: "ולא אמרן אלא דלא חזי בה תיוהא, אבל חזי בה תיוהא סתרי ובני". כאשר מתגלים סדקים בבית הכנסת הישן והוא עומד להתמוטט על יושביו, התירו חכמים לסתור את הישן אף קודם בנייתו של החדש. הכחשה וחוסר מוכנות להודות באפשרות קיומם של סדקים במבנה העתיק, כבר אינם חלק מגישה שמרנית רציונלית, אלא עצימת עיניים כבת-יענה.

שמרנות, רפלקסיה וביקורת

"אמר רב חסדא: לא ליסתור איניש בי כנישתא, עד דבני בי כנישתא אחריתי... ולא אמרן אלא דלא חזי בה תיוהא, אבל חזי בה תיוהא סתרי ובני" (בבא בתרא ג, ב).

הוראת חכמים, שלא לסתור בית כנסת ישן בטרם נבנה אחר במקומו, יכולה להיות המוטו של הגישה השמרנית. שמרנות היא גישה המכילה בבסיסה חשדנות קבועה כלפי גישות חדשות ומהפכניות המציעות למוטט את המבנה העתיק ולבנות הכל מחדש. זהירותו של השמרן נובעת מהחשש כי איכויות המבנה הישן ירדו לטמיון והתחליף יהיה גרוע יותר. לפי גישה זו, עלינו להיזהר מסתירת המבנים הישנים והעתיקים, לפחות כל עוד אין להם תחליף טוב ומספק.

נחשב אפילו לסוג של בגידה במשפחה (או בשבת). משל למה הדבר דומה, לאדם שמספרים לו דברים רעים על אביו, והוא אוטם אזניו משמוע.

ההבדל בין השמרן הזהיר לשמרן המנותק נבחן, בין היתר, במידת יכולת הרפלקציה של השמרן. רפלקציה היא יכולתו של אדם או ציבור להתבונן על עצמו כמשקיף מבחוץ, לנסות ולהעריך איך הוא נתפס בעיני אחרים, להבין מהן חוזקותיו ומהן חולשותיו, ולחקור בכנות אחר מניעיו הסמויים והגלויים.

אולם, לרפלקציה יתכן גם צד שלילי. היא עלולה להפוך את מושא ההתבוננות למנוכר ומרוחק. בהימנעות ציבורית מביקורת עצמית מתגלה גם פן חיובי, פן של אחווה משפחתית שביקורת ורפלקציה עלולות לפגום בשלמותה.

היעדר הרפלקציה והביקורת אינו חלק אינהרנטי מן הגישה השמרנית, אלא להיפך – הוא מעמיד אותה בסכנת קיום. אם נאטום את עינינו ואת אוזנינו, אם נתכחש לקיומם של סדקים במבנה, אנו עלולים למצוא את עצמנו יום אחד תחת חורבותיו.

בנוסף, הסדר החברתי הנהוג בחברה החרדית נתפס כהמשך ישיר של המסורת היהודית לדורותיה, ושיקוף מדויק של הנהגת גדולי ישראל. מכאן שכל ערעור עליו – כמוהו ככפירה ביסודות הדת. כתוצאה מכך, הסדר החברתי הקיים הופך לקדוש, מבלי יכולת להעבירו תחת שבט הביקורת. מסיבות אלו, החברה החרדית אינה מורגלת בשיח שיש בו רפלקציה וביקורת עצמית, ובוודאי אינה מעודדת אותו. התגובה השגרתית של הציבור החרדי לביקורת היא דחייתה על הסף, כאילו מדובר במתקפה על עצם קיומה של החברה: כל ביקורת על המבנה החרדי היא בהכרח אנטי-חרדית, ולעתים גובלת באנטישמיות.

החשיבה הרפלקטיבית עשויה להיות יעילה מאד. חשיבה של אדם או ציבור על עצמו מזוית חיצונית עשויה לסייע לו לחדד הבנה אילו מטענים ייחודיים הוא נושא, להבין לעומק את יכולותיו לתרום לסביבתו, וכן להכיר בחולשותיו ולדעת ממה מוטב לו להימנע. הוא יכול ללמוד באילו תחומים כדאי לו להשקיע יותר, ואילו בעיות טעונות תיקון ושיפור. בעזרת הרפלקציה יכול אדם או ציבור להבחין בסדקים שנולדו בקירות ביתו, ולהציל את הבית מבעוד מועד.

אולם, כאמור לעיל, היעדר הרפלקציה והביקורת אינו חלק אינהרנטי מן הגישה השמרנית, אלא להיפך – הוא מעמיד אותה בסכנת קיום. אם נאטום את עינינו ואת אוזנינו, אם נתכחש לקיומם של סדקים במבנה, אנו עלולים למצוא את עצמנו יום אחד תחת חורבותיו.

ראוי לצטט בהקשר זה מדבריו של הרב שמשון רפאל הירש על חשיבות השמעת ביקורת ציבורית בפומבי, על אף חוסר הנוחות שבדבר:

אולם, לרפלקציה יתכן גם צד שלילי. היא עלולה להפוך את מושא ההתבוננות למנוכר ומרוחק. לצורך התבוננות רפלקטיבית יעילה נדרשת שימה של מושא הבחינה "על שולחן הניתוחים", הבטה עליו בקור רוח וניסיון להיות אובייקטיבי כלפיו ככל האפשר. כתוצאה מכך, עלול כאמור להיווצר ריחוק ואפילו ניכור בין המתבונן לבין "מושא המחקר". במובן הזה, בהימנעות ציבורית מביקורת עצמית מתגלה גם פן חיובי, פן של אחווה משפחתית שביקורת ורפלקציה עלולות לפגום בשלמותה. בחברה החרדית מתאפיין יחסו של הפרט אל הכלל, כמובן בהכללה, באחוה זו. תחושת הביתיות והחמימות הקהילתית הנה היבט חשוב של החיים בקהילה החרדית, ולכן נדיר למצוא בה ביקורת חיצונית, המנתחת את החברה והתנהלותה בכלי ניתוח אנליטיים "קרים". ניתוח מהסוג הזה על-ידי אדם חרדי

בכל דבר שיש בו ענין ציבורי, ובפרט כשהנדון הוא מציאת תרופה לחולי שנוגע לכלל הקהילה, הצעד הראשון והחשוב לקראת רפואה, הוא להביא את הבעיה לתשומת לבו של הציבור הרחב ביותר. כמו אבר חשוב בגוף שנחלה – על כל יתר חלקי הגוף להתערב, כדי שכל כחות

הרפואה שבגוף יתעוררו ויתרכזו במאבק נגד המחלה המסכנת את חייו. כמו כן, מי שרואה חולשה בענייני הציבור, שהסרתה דורשת יותר כח ממה שהוא או חבריו מסוגלים לספק, חייב הוא להביא את החולשה הזאת לידיעת הציבור הרחב ביותר, כדי שכל אחד שמסוגל לעזור ייתן יד ללחום נגד הרעה. אם חז"ל מלמדים, גם ביחס למחלות פרטיות, שיודיע צערו לרבים, האם נוכל להרשות לכל הקהל שלא להכיר את מחלותיה היא. חיידיקי הריקבון יכולים להסתנן רק לתוך עומק המסתור – זרעי החיים ייקלטו רק היכן שנישאים על משבי הרוח המרענן של הפומביות. ועוד, לפי דעתנו לא קיימת שום שאלה, בלימודי היהדות או בחיים יהודיים, שאין לפרסמה לפני הציבור הרחב ביותר, ושלא תיהנה מהמעורבות הרחבה ביותר של עם ישראל.

כהמשך לדבריו, נקדיש כמה מילים למנהיגות של שמרנות מפוכחת, כפי שמשתקפת מפועלם של הרש"ר הירש בגרמניה, ושל הרב ישראל ליפקין מסלנט (ר' ישראל סלנטר) בליטא.

קרדיט: Bigstock

השמרן המפוכח: שינוי שהוא שימור

את שתי הגישות המתוארות לעיל ניתן לכנות "שמרנות עיוורת" ו"שמרנות מפוכחת" בהתאמה. שמרנות עיוורת היא זו המתכנסת בתוך עצמה, אינה מוכנה לדון במציאות, ואף מתכחשת לה. לעומתה, שמרנות מפוכחת מכירה במציאות המשתנה על מורכבויותיה השונות, מטכסת עצה ומפתחת אסטרטגיה חדשה על מנת לשמר את הישן. קל לשמרן העיוור לגרוף את תשואות הקהל. הוא אינו מציע דרך פעולה, ומשום כך גם אינו מסתכן. הוא פטור מראייה מורכבת של המציאות, וכל שנותר לו הוא לצעוק ולמחות, לשאת נאומים חוצבי להבות ולהפגין. השמרן המפוכח לעומתו ניצב בעמדה בעייתית בהרבה. ראשית, מבחינה חברתית הוא עלול להיחשד למי שבא להרוס ולהחריב את העולם הישן והטוב. יתרה מכך, המשימה המוטלת על כתפיו עצמה היא כבדת משקל ורגישה מאין כמוה. כיצד משמרים את הקיים², תוך כדי ראייה מפוכחת של המציאות המשתנה ותוך פיתוח של אסטרטגיות פעולה? הקושי הראשון הוא לפקוח את

העיניים ולהכיר בכך שהאתגרים של יום האתמול פינו את מקומם לאתגרים מסוג אחר לגמרי. האתגר השני הוא פיתוח של שפה ודרכי התמודדות נאותים, על מנת שהמבנה המפואר של העבר לא יקרוס.

השמרן המפוכח לעומתו ניצב בעמדה בעייתית בהרבה. ראשית, מבחינה חברתית הוא עלול להיחשד למי שבא להרוס ולהחריב את העולם הישן והטוב. יתרה מכך, המשימה המוטלת על כתפיו עצמה היא כבדת משקל ורגישה מאין כמוה.

משימה כבדת משקל זו עמדה תמיד בחילופי תקופות בפני מנהיגי הדורות. הבולט שבהם הוא הרב הירש. מול האתגר החדש והעצום של הרפורמה, החליף הרב הירש את "כלי המלחמה" המסורתיים ופיתח אסטרטגיות ברוח התקופה, על מנת לשמר את ליבת היהדות – הברית הנצחית עם אלוקים והנאמנות האמיצה לקיום תורה ומצוות.

הרב הירש נולד בשנת תקס"ח (1808), שנתיים בלבד לאחר כיבוש גרמניה בידי נפוליאון. כיבוש זה הביא עמו את רוחות ה"אמנציפציה", שוויון הזכויות לכל (גם ליהודים), אשר הונהג בכל השטחים תחת שלטון נפוליאון. שוויון זכויות זה נתן ליהודים לראשונה הזדמנות לרכוש חינוך כללי, להשתלב במקצועות החופשיים ולעבור לגור במרכזי הערים האירופאיות. כתוצאה מכך, תנועת ההשכלה אשר קראה לשילוב היהודים בחיים המודרניים, תוך התאמת הדת לרוח התקופה באמצעות 'תיקונים', צברה תנופה משמעותית. בגרמניה שבה גדל הרש"ר הירש, הפכה תופעת ההיטמעות בתרבות האירופאית למציאות-חיים שלא ניתן להתעלם ממנה. למרות זאת, ההנהגה המסורתית שקדמה לו העדיפה להיאבק בהשכלה על-ידי ביצור הקיים, ונמנעה מלהכיר בכך שאתגרי התקופה דורשים שינוי גישה. לעומתם, הרב הירש הבין כי כדי לשמר את רוח היהדות, יש צורך בשינוי.

אחד השינויים העיקריים שהנהיג הרב הירש היה החלפת שפת היידיש המדוברת בקרב הקהילה לשפת המדינה. במקביל, החל לתרגם קטעים מן המשנה עבור מורים יהודיים ברחבי גרמניה. כיוצא בכך, ספרו "אגרות צפון", כמו שאר ספריו ונאומיו, נכתבו בגרמנית. לא זו בלבד, אלא שעולם המושגים וסגנון הכתיבה של חיבורי הרב הירש מדברים במונחי הזמן והמקום, במושגים הלקוחים מעולם המדע והפילוסופיה, ובסגנון ספרותי שלא נודע קודם לכן בתוככי בית המדרש. לעניין זה הוא לא הסתפק בליקוט חובבני מחכמת האומות, אלא השתלם בפילוסופיה ובחכמות כלליות באוניברסיטת בון בגרמניה. בהמשך, הוא הנהיג תקנות חדשות בקהילה שהקים, והדגיש את חובת "תורה עם דרך ארץ". הוא הקים ארגונים, אגודות ומוסדות חינוך בסגנון ובדפוס שלא נודעו עד ימיו ביהדות המסורתית. מטרת כל פעולות אלו היתה, בלשונו של הרב יצחק אלחנן ספקטור (במכתבו בראש תרגום "אגרות צפון" לעברית): "להשיב בקהילות אשכנז את עטרת הדת ליושנה". ואכן, החיבורים, המוסדות, הקהילות ושאר פעולותיו של הרב הירש הצליחו לשמר את רוחה של היהדות בתוך אתגרי הזמן, ולהגן על היהדות מפני התבוללות וטמיעה. ייחודו של הרב הירש היה בשילוב של התבוננות מפוכחת במציאות, יחד עם אומץ ותבונה לאחוז בדרכים חדשות ובשפה לא מוכרת. כיום, חידושי הרבים, כגון מבנה החינוך החדשני בבתי הספר היסודיים, עיתונות עצמאית והתאגדות פוליטית, הם חלק בלתי נפרד מהקהילה החרדית, ולו השמרנית ביותר.

עם זאת, ברור כי לכל תקופה אתגרים משלה. מה שהיה נכון לגרמניה של המאה ה-19, לא היה נכון בהכרח גם להונגריה של אותם שנים, או לליטא, או לפולין. בגרמניה שררו תנאים מיוחדים ואתגרים ייחודיים, ואילו במזרח אירופה התנאים היו שונים.

בן דמותו של הרב הירש בליטא היה ר' ישראל סלנטר, אבי תנועת המוסר. ר' ישראל חי ופעל בערך באותן שנים של הרב הירש (תק"ע-תרמ"ג, 1810-1883). אלא שבניגוד אליו, תחום פעילותו היה מזרחה של אירופה – ליטא וסביבותיה. באותה תקופה טרם הגיעו האמנציפציה ותנועת ההשתלבות שעמה אל אזוריה הדלים של מזרח אירופה, ולכן האתגרים שאתם התמודד היהודי באותם אזורים היו בעלי אופי שונה. ר' ישראל זיהה כי למרות החזות החיצונית של תורה ויראה השוררת ברחוב היהודי, ישנו ניוון פנימי המכרסם בעוצמה הרוחנית של היהדות. בלשונם של בעלי המוסר, קיום התורה והמצוות הפך ל"מצוות אנשים מלומדה". כדי להתמודד עם אתגר זה, הבין ר' ישראל כי יש צורך בשיטה חדשה, בשפת מושגים חדשה ובשינוי של הפרקטיקה ושל אופני הביטוי של היהדות. השינוי הבולט ביותר שהנהיג היה ייסוד "שיטת המוסר". שיטה זו הכניסה לעולם היהודי שפת מושגים חדשה ודרך מקורית של עבודה דתית. בנוסף, ובדומה לרב הירש, ר' ישראל ייסד את כתב-העת "תבונה", הראשון מסוגו במזרח אירופה, שהוקדש להגות תורנית, תלמודית ומוסרית. מטרותיו של כתב עת זה היו הפצת תורה, על ידי משלוח מאמרים קבוע למנויים, ביקורת תורנית (!) על ידי האפשרות להגיב איש לדברי האחר, והמטרה השלישית ואולי המרכזית שבכולן היתה "בקשת תורת האמת". ר' ישראל שאף לכוון מתודולוגיה פרשנית חדשה לתלמוד והוא קיווה כי באמצעות כתב העת יסתייע בידו לעשות זאת. אותו קו מחשבה התבטא בניסיונותיו של ר' ישראל לתרגם את התלמוד לגרמנית, ובשאיפתו לכוללו בתור דיסציפלינה הנלמדת באוניברסיטאות, מתוך חשיבה שהשימוש במתודות מחקריות מתקדמות יביא להרמת קרן התורה. כשם שהרב הירש התבונן באתגרי מקומו בעין מפוקחת ופעל באומץ להחזיר עטרתה ליושנה, כך פעל ר' ישראל בתוך התנאים והאתגרים של העולם היהודי של מזרח אירופה, ולא חשש מצעדים אמיצים של שינוי.

ר' יחיאל יעקב וינברג, בעל ה"שרידי אש", מציג את פועלו של ר' ישראל כאיזון עדין בתוך המתח בין שמירה על הישן לצורך בהתחדשות. ברשימה על תנועת המוסר הוא מתאר את פועלו בתור בקשת דרך להחיות את העולם הדתי על בסיס אדני המסורה:

ר' ישראל זיהה כי למרות החזות החיצונית של תורה ויראה השוררת ברחוב היהודי, ישנו ניוון פנימי המכרסם בעוצמה הרוחנית של היהדות. בלשונם של בעלי המוסר, קיום התורה והמצוות הפך ל"מצוות אנשים מלומדה".

במידה רבה מתוך "תחושת טבעיות" קדם-מודרנית, הרגילה לחיות "את" הדרך שלה ולא לדבר "עליה" ולנסח אותה במילים.

השיח במערכת החינוך החרדית מתמקד אפוא ב"איך": בפרקטיקה של החיים עצמם. בדרך חינוך זו ישנה התמקדות בחובה המוטלת על האדם, אך גם הימנעות, מכוונת או לא, מניסוח אידיאולוגי. אורח החיים החרדי מבוסס על תודעה של "ככה אנחנו": "ככה חינוך אותי וכך אני מחנך את ילדיי". האדם אינו נזקק להסביר את עצמו ולהגדיר את זהותו ביחס לאלטרנטיבות אחרות, הוא פשוט חי את חיייו בהתאם למסורת. כפי שהגדיר זאת רוברט קובר, מדובר בהבדל בין חינוך **לתוך** מסורת מסוימת (paideic) לבין חינוך המלמד **אודות** מסורת אחת המתקיימת בין מסורות שונות. נוכל להבין זאת יותר אם נתאר את החברה החרדית כמשפחה ולא כמפלגה. ההשתייכות למשפחה אינה דורשת ניסוח אידיאולוגי להצדקתה, בעוד השתייכות למפלגה אינה טבעית ולכן מחייבת יצירת אידיאולוגיה.

כל עוד מדובר במשפחה קטנה, אין צורך בניסוח אידיאולוגיה בהירה, אך כאשר מדובר בציבור שהולך ומתרחב, גדל ומתגוון, ההיתקלות במציאות העולמית בחוץ ובסוגיות שבהן הוא נדרש להבעת עמדה, מחייבת ניסוח של משנה הגותית סדורה.

לתכונה זו של החרדיות ישנם יתרונות וחסרונות. הרב שג"ר (שמשון גרשון רוזנברג) טוען בכמה ממאמריו כי הציונות הדתית, שנולדה לעולם בעידן האידיאולוגיות הגדולות של התקופה המודרנית, רוויה מדי ב"אידיאולוגיה". לפי דבריו, זו אחת החולשות הגדולות ביותר של הציונות הדתית, שכן עודף האידיאולוגיה הוא חסם חברתי (ורוחני) משמעותי בעידן של "קץ האידיאולוגיות". לטעמו, המחסור בניסוח אידיאולוגי בחברה החרדית הוא אפוא יתרון. ואולם, אם נמשיך עם דימוי המשפחה לעומת המפלגה, אזי עולה שכל עוד מדובר במשפחה קטנה, אין צורך בניסוח אידיאולוגיה בהירה. המשפחה מתנהלת באמצעות

על מדוכה זו ישב מחוללה של התנועה המוסרית בליטא, רבי ישראל סלנטר ז"ל: שמירת המסורה וחיידוש של יצירה – כיצד יתקיימו שניהם בנפש אחת ובעונה אחת? [...] המסורה דורשת שמירה מעולה של צורתה הראשונה והמקורית, כל שינוי קל והתרשלות כל שהיא חותרת תחת שורשי הויתיה ומעבירתה מן העולם. אמון אל המסורה פירושו: שעבוד גמור והכנעה מוחלטת. שעבוד זה שומר אמנם על נחלת קדומים, אבל עוצר הוא בעד רוח של יצירה השואף להתחדשות ולמרחב. האמון אל נחלת אבות שולל את האיניציאטיבה [יזמה] לביטוי מקורי ואינדיבידואלי לדתיות חיה המפכה בלב [...] רשלנות פנימית, שמקורה בקהות פסיכית שבאה עם אורך הזמן ורב ההרגל, גרמו לכך שהפונקציות הדתיות חדלו להיות נובעות מן המקור של התעוררות חיון, אלא הולכות ונמשכות בכח המיכני של האינרציה.

ר' ישראל זיהה אפוא את הבעיה, והציע פתרון המאפשר שילוב בין "שעבוד של מסורת וחירות של יצירה". אילו הוא, וכמוהו הרב הירש, היו נוקטים בגישה של "שמרנות עיוורת", ברור שכל פתרון לא היה יכול לצאת אל הפועל. רק מבטם המפוכח, הביקורתי, המביט באתגרי השעה באומץ ויודע גם להציע שינוי מדיניות הנותן לו מענה כהלכה, הביא לפריחת היהדות ולשגשוגה, גם (ואולי דווקא) מתוך אתגריה.

אף כיום עומדת החברה החרדית בפני אתגרים לא פשוטים, שעיקרם הוא השתלבות המונית בשוק העבודה, יציאה לאקדמיה והתמודדות עם המדיה החדשה. להלן אבקש לטעון כי השינוי הנדרש בחרדיות של ימינו הוא זניחת הפרדיגמה של "העדר אידיאולוגיה" וגיבוש מסודר ושיטתי של אמונות וערכים.

חרדיות ואידיאולוגיה: השעיית המציאות

עד כה דיברנו על הימנעות מרפלקציה כתוצאה מפחד או מרגשי נאמנות קהילתית-משפחתית. אולם, לחוסר המודעות של החברה החרדית לעצמה ישנו גורם נוסף, הנובע מכך שמודעות והגדרה עצמית של חברות וקהילות הוא תופעה מודרנית יחסית. ניסוח "אידיאולוגיה", כמו גם מושג ה"זהות" בתור קטגוריה המודעת לעצמה, הם תוצר מובהק של התקופה המודרנית. בהקשר הזה, החברה החרדית מתנהלת

נהגים ודרכים משלה, ובתוכה מתרחש מעין סנכרוניזם, כמיין קוד התנהגות שכולם מתיישרים לפיו בעקבות⁵ ראש המשפחה, באופן שאין צורך לנסחו במילים. אך כאשר מדובר בציבור שהולך ומתרחב, גדל ומתגוון, ההיתקלות במציאות העולמית בחוץ ובסוגיות שבהן הוא נדרש להבעת עמדה, מחייבת ניסוח של משנה הגותית סדורה.

להבנתי, החברה החרדית סובלת כיום דווקא ממחסור באידיאולוגיה, או ליתר דיוק מחוסר ניסוח אידיאולוגי. לשם המחשה: אם נשווה את מערכת החינוך החרדית לזו של הציונות הדתית, נראה שבעוד הציונות-הדתית מקדישה זמן ותשומת לב לעיסוק ב"אני מאמין" האידיאולוגי שלה, במערכת החרדית אין כמעט כל עיסוק ב"אידיאולוגיה". אחת הנגזרות המעשיות מהבדל זה היא העובדה שבישיבות החרדיות, להבדיל ממוסדות החינוך בציונות הדתית, אין לימוד מסודר, ואפילו חלקי, בענייני אמונות ודעות ובמחשבת ישראל. לא זו בלבד, מנהיגי הציבור, פרט למקרים יוצאי דופן, אינם מציגים הגות מסודרת, ומקום הופעתה של זו מצומצם למחוזות הרדודים משהו של טורי דעה בעיתונות החרדית.

בישיבות החרדיות, להבדיל ממוסדות החינוך בציונות הדתית, אין לימוד מסודר, ואפילו חלקי, בענייני אמונות ודעות ובמחשבת ישראל.

הרב שג"ר מכנה את הפרקטיקה החרדית "השעיית המציאות"; לאמור, החרדיות בורחת במכוון מן המציאות. היא מתכנסת לתוך עצמה ומנסה ליצור סביבה המנותקת מן העולם שבחוץ. פרקטיקה זו של "השעיית מציאות" מתקיימת בבריחה מן העיסוק באידיאולוגיה. הניסוח האידיאולוגי נזקק לשפה חיצונית מתארת. אידיאולוגיה היא תוצאה של התמודדות עם המפגש בעולם שבחוץ, של הצורך להסביר את עצמן בשפה רציונלית ואוניברסלית למישהו שונה ממך, כאשר אתה בא במפגש עם ערכיו.

חשוב לדייק: למונח "אידיאולוגיה" הגדרות רבות ומגוונות, והשימוש בו הוא במידה רבה גם תלוי הקשר. בהקשר הזה, אני משתמש במונח במובן הפופולרי

שלו, דהיינו במובן של סך הרעיונות והאמונות של החברה, המנוסחים ומנומקים בשפה רציונלית. המאפיין העיקרי של חברה בעלת אידיאולוגיה, שאותה ברצוני לאמץ, אינו ממד התכנון, אלא היכולת להיות מודע לאמונותיך ולערכיך ולהביע אותם באופן רציונלי.

כהמחשה לכוחו של הניסוח הרציונלי, ראויים לציטוט דברי ההוגה האמריקאי השמרן אירווינג קריסטול, אשר באחד ממאמריו מצביע על חשיבותה של הדת, ומתייחס לתרומתו של אדמונד בֶּרֶק (המדינאי וההוגה הנודע מן המאה ה-18) בעניין:

כאן נודעת חשיבות מכרעת לתרומתו של אדמונד ברק למסורת המדינית של המערב. לא שהאיש היה אדוק במיוחד או תיאולוג מזהיר; הוא לא היה אדוק בדתו וגם לא היה תיאולוג כלל. חשיבות של ברק טמונה בעובדה שהוא היה תיאורטיקן פוליטי חילוני, שיכול היה להסביר לאדם בעל חשיבה ביקורתית מדוע אורתודוקסיה דתית (כמוה כאורתודוקסיה פוליטית) יכולה להיות הגיונית מבחינה אינטלקטואלית.

קריסטול מוסיף ומביא סיפור שהתרחש בקורס במחשבה המדינית הבריטית, שלימדה אשתו (גרטרוד הימלכרב) באוניברסיטה:

בקהל תלמידיה היתה צעירה אחת, יהודיה דתית, שקטה ושקדנית. אחרי כמה שיעורים שהוקדשו לעיון מדוקדק בכתבי אדמונד בֶּרֶק ניגשה הצעירה לאשתי ואמרה לה: "עכשיו אני יודעת מדוע אני דתיה". בכך ביקשה לומר שעכשיו תוכל לסנגר על הדת במונחים המתקבלים גם על דעתם של מי שאינם אורתודוקסים; שכן עכשיו תוכל להסביר את ההוקרה העמוקה למסורת – שהיא מאבני השתין של כל אורתודוקסיה – בלשונו של השיח החילוני הרציונלי, שהיתה לשון כתיבתו של ברק.

דברים מכורשים בעניין זה כותב הרב הירש (בהמשך דבריו המצוטטים לעיל):

חז"ל כתבו בזמן התלמוד תוכן השקלא וטריא שלהם בשפה המדוברת דאז. מאז והלאה לומדים בקפדנות ידיעת לשון קודש ולשון התלמוד בכל שכבות העם, כדי שכל יהודי יבין ויעסוק בענייני חכמת התורה וספרות עמנו. גדולי התקופה בה חי עם ישראל בספרד ובמדינות ערב חברו רוב

ספריהם בערבית, כדי שיהיו זמינים לכל אחד שבחוגם. כן הוא גם בימינו, כשלדאבוננו סולקה ידיעת לה"ק ודברי חז"ל לחדרי תלמידי החכמים בלבד – זכותו של עמנו לדרוש שהשאלות הנוגעות לחייהם ולידיעת ייעודים, ייכתבו וייאמרו בשפה המובנת להם.

"השעית המציאות" החרדית הגיעה להישגים יפים וחשובים. היא הצליחה לשמור את עצמה ממגמת האמריקניזציה של החברה הישראלית, על כל תחלואיה, ובמקביל לייצר תחושת שורשיות ולהעצים את לימוד התורה ואת דקדוק ההלכה. עם זאת, כיום מורגש חסר גובר והולך בניסוח ברור של עקרונות החרדיות. אסטרטגיית "השעיית המציאות" מתפוררת אט אט, כאשר יותר ויותר חרדים באים במגע עם העולם הכללי. החשיפה לעולם שבחוץ מאיימת למוטט כליל את עולמם של אותם חרדים, כיוון שאין בידם ניסוח אידיאולוגי ברור ורהוט של אמונותיהם וערכיהם.

כמו כן, החוסר בניסוח אידיאולוגי גורם לכך שההתנהלות החברתית הפנימית אינה רציונלית אלא (בעיקר) אמוציונלית. במקום דיון מחושב באתגרי החברה, אנו נתקלים בסערת רגשות ציבורית, המולידה יותר נזק מתועלת. בחלקו הבא של המאמר אבקש לדון באתגר הפנים-חרדי שמציבה השתלבות החרדים בחברה הכללית, באקדמיה ובשוק העבודה, ולטעון כי ניסוח אידיאולוגי של עקרונות החרדיות בשפה רציונלית עשוי להיות המענה הנכון עבורו.

אתגרי הזמן

בשנים האחרונות הפכה השתתפות החרדים בשוק העבודה לנושא מרכזי בדיונים הציבוריים בישראל. הרעש התקשורתי שנוצר סביב הנושא אינו מופיע בחלל ריק. הנתונים מצביעים על שינויים משמעותיים שחלו בשנים האחרונות בתוך המגזר החרדי, הן בעלייה בשיעור ההשתתפות בעבודה בקרב גברים חרדים, והן בזינוק במספרם של החרדים הלומדים במוסדות האקדמיים.

בתוככי החברה החרדית גוברים המתחים סביב נושא התעסוקה בכלל וסביב לימודים אקדמיים בפרט. המתחים אינם מופיעים רק ברמה הפוליטית בין קבוצות וקהילות, אלא מחלחלים אל המרקם החברתי, וחודרים אף אל המעגלים המשפחתיים. ראוי שלא להתעלם מן השינוי החברתי, הערכי והתרבותי

שמתפתח לנגד עינינו, ולנסות לבחון לעומק את השלכותיו ואת משמעויותיו. יש לציין כי ההתפתחויות והשינויים המדוברים אינם נעשים על-פי רוב בהכוונת מנהיגי הציבור החרדי ובהנחייתם, אלא צומחים בדרך כלל "מלמטה". בתוך מגזר המתייחס בחשדנות לכל התפתחות וחידוש שאינם מוכוונים על ידי המנהיגים ("גדולי התורה"), ברור אם כן שמעצם טבען חשופות מגמות אלו להתקפה.

ברמה החברתית, הולך אפוא הציבור ונחלק לשני אבות-טיפוס. האחד, דמות החרדי הישן, אברך הכולל שתורתו אומנותו; והשני, החרדי העובד לפרנסתו. במידה רבה, מתפתח לו פער תרבותי חריף בין שני הטיפוסים, ההופך לעתים קרובות לניכור ולחוסר הבנה חמור.

ברמה החברתית, הולך אפוא הציבור ונחלק לשני אבות-טיפוס. האחד, דמות החרדי הישן, אברך הכולל שתורתו אומנותו (להלן: "הלומד"); והשני, החרדי העובד לפרנסתו (להלן: "העובד"). במידה רבה, מתפתח לו פער תרבותי חריף בין שני הטיפוסים, ההופך לעתים קרובות לניכור ולחוסר הבנה חמור. החרדי "העובד" הסטריאוטיפי נתפס בעיני רבים מן "הלומדים" כמי שנכשל במילוי תפקידו הרוחני. במקום לממש את ייעודו – לימוד תורה – בחר החרדי העובד בחיי נוחות וחומרנות, ונתפס לתרבות המערבית הקלוקלת.

והאשמות הדדיות, ומעמיק את השסע בין הקבוצות. עיקר מגמתי כאן היא לעשות צעדים ראשונים לקראת דיון מעמיק יותר, ולכל הפחות לעורר את המודעות בדבר הצורך בדיון כזה.

חרדים וחרד"קים

תופעה בולטת הראויה לתשומת לב מרבית היא העובדה שאין כיום שכבה של חרדים עובדים שהנם סמל לשילוב בריא בין "תורה" ל"דרך ארץ". עובדה זו יוצרת רושם שבחברה החרדית ישנן שתי אפשרויות בחירה בלבד: או תלמד, או תיהפך ל"חרד"ק" ("חרדי קל דעת", כינוי הגנאי שהוצמד לחרדים העובדים על ידי מתנגדיהם). אולי יותר מדויק, העובדה נגזרת מתוך תפיסה רווחת זו, ושוב מחזקת אותה, במידה רבה בבחינת נבואה המגשימה את עצמה. גם במוסדות החינוך המסר די ברור: על כף המאזניים מונחת "דרך התורה" אל מול אנשים "קלי דעת" ו"פורקי עול".

לפי הצגת הדברים הרווחת, ניצב מן העבר האחד ציבור ערכי, ההולך בדרכי התורה, שומר על עצמו ומתנהג כפי שצריך, ואילו מן העבר השני עומדים אנשים ריקים, חלשים, נסחפים, חסרי מצפן ומצפון. עגלה מלאה מול עגלה ריקה.

במידה מסוימת יש כאן עוול חינוכי כלפי שכבה שלמה של אנשים, שברור מלכתחילה שלא יישארו "לומדים" – כולם מחונכים באותו האופן, עם אותם תכני לימוד ועל אותו ספסל הלימודים.

לצערנו, בתפיסה דיכוטומית זו יש מידה לא מעטה של צדק. נראה שרבים מהחרדים העובדים החליטו (אם במודע ואם שלא) לזנוח את הדרך החרדית הקלאסית של התבדלות מן העולם התרבותי הסובב, על היבטיו הרבים. הדבר מקרין על רמת שמירת המצוות שלהם, שבמקרים רבים הנה נמוכה באופן יחסי, ומצדיקה את הסטריאוטיפ המקובל של קלי דעת. ברור שבין החרדים העובדים יש בהחלט אנשים איכותיים גם ברמה הערכית, וברור שחלק ניכר מהם אנשים יראים

המשך השתלבות החברה החרדית בשוק העבודה, ללא בקרה וללא חשיבה מכוונת, מעלה את החשש שבמקום התפתחות בריאה, תוך שימור העושר הרוחני של ציבור זה, ייגרם נזק למרקם הייחודי של החברה, אשר יוביל לקיטוב ולהתפוררות.

המשך השתלבות החברה החרדית בשוק העבודה, ללא בקרה וללא חשיבה מכוונת, מעלה את החשש שבמקום התפתחות בריאה, תוך שימור העושר הרוחני של ציבור זה, ייגרם נזק למרקם הייחודי של החברה, אשר יוביל לקיטוב ולהתפוררות. למרבית הצער, רמת הדיונים בנושא זה היא שטחית ביותר. היא מתנהלת בעיתונים, באתרי חדשות ובשלטי חוצות בלוחות המודעות, ותואמת בדרך כלל את אופיים המתלהם והמוקצן של מדיות אלו. לדוגמה, בעיתון "יתד נאמן" פורסמו סדרת כתבות בנושא "סוגיית הלימוד במוסדות האקדמאיים", שבהן הוצגו המכללות האקדמיות הייחודיות לנשים חרדיות כמסווה מתוחכם להעברה על דת. במאמר האחרון בסדרה כותב המחבר:

לו יצויר שהיומיום שלי היה קלף היסטורי. אני מסתכל על הקלף. נמצאת שם לא רק הבת שלי, אלא אלפים בדור האינטרנט, רגע לפני הסוף, שנוהים למכללות בגלל מלגות ופרנסה ותואר. גדולי ישראל זועקים, אבל אפילו אנשים יראים כמוני מפקפקים בקולה של הזעקה. אז מונח לו קלף ועליו רשום: היה ניסיון ב-2016, לימודי אקדמיה – קראו לו. שוב קמו עלינו ממש כמו בשאר הקלפים, כל כך לא מקורי. והפעם – גלות בתוך יהודים. שוב הציעו, בעד בצע כסף, לקרב תרבויות. הציעו ליהודי לצאת מהגטאות ומההסתגרות, שוב היו יהודים נוחים לשינוי שהאירו פנים לאויבי הרוח במסווה הקידמה. שוב היו שתי דרכים. והאיש הקטן ביניהם.

הנרטיב של מלחמת דת (השתלבות החרדים בעבודה ובהשכלה הגבוהה היא גזירת שמד) כמקובל במסורת ישראל היא אופיינית לעיתונות, אך מובן שהראייה הפשטנית אינה מקדמת את הדיון. רמה זו של שיח רק מלבה את התסיסה הפנימית, מעודדת סטריאוטיפים

ושלמים בתורתם ומעשיהם, אך עדיין אין הם הטיפוס המאפייני, ובפרהסייה החרדית הם שקופים ואינם מיוצגים.

אחת הסיבות למצב זה היא העדר ניסוח ברור של עולם הערכים החרדי. החינוך החרדי מכוון מראש למקום אחד: לאתוס של לימוד תורה, בו לימוד התורה הוא כלי במגמת "השעיית המציאות". עולם הישיבות והכוללים, ובמידה רבה החברה החרדית כולה, הם "מרחב מוגן" המנותק מן העולם החיצוני. הדימוי הרווח בפי המשגיחים הוא שהישיבות הן "תיבת נח", והעולם שבחוץ הוא "המבול". מדימוי זה ברור למדי שאם תעז לעמוד בחוץ, הרי שגורלך נחרץ. המבול משמיד את הכל.

אחת הסיבות למצב זה היא העדר ניסוח ברור של עולם הערכים החרדי. החינוך החרדי מכוון מראש למקום אחד: לאתוס של לימוד תורה, בו לימוד התורה הוא כלי במגמת "השעיית המציאות".

ממילא, כאשר מאן דהוא נקלע בכל זאת אל הדרך האחרת, כאשר הוא בא במגע עם העולם שבחוץ, נעשה הדבר ללא תכנון, ללא הדרכה והכוונה, ובעיקר ללא מטען רוחני שיאפשר התמודדות מושכלת במפגש עם העולם. כך מושלכים ה"עובדים" לגורלם הרוחני, ועל כל אחד מהם מוטל לפלס דרך בכוחות עצמו. האחד מצליח יותר, השני פחות, ויש שמתרסקים לגמרי במפגש עם "המציאות".⁷

במידה מסוימת יש כאן עוול חינוכי כלפי שכבה שלמה של אנשים, שברור מלכתחילה שלא יישארו "לומדים". אף שלעתים קרובות ניתן לזהות כבר בשלבים מוקדמים מי מסוגל להישאר שנים רבות בבית המדרש ומי אינו מסוגל לכך, כולם יחונכו באותו האופן, עם אותם תכני לימוד ועל אותו ספסל הלימודים. מדהים לחשוב על כך, אבל מאות תלמידי ישיבות, אשר ברור שבעתיד יצאו לשוק העבודה, אינם מקבלים אפילו שיחה אחת של הכנה מינימלית כיצד ניתן לשמור תורה ומצוות ולהמשיך בעבודת ה' בתוך עולם החולין. לא זו בלבד שהם יוצאים בלי שום מטען רוחני, אלא

שביציאתם הם נושאים על גבם תווית של בוגדים בייעוד, של אנשים שהמערכת נכשלה אתם. העובדה שלמרות כל זאת רבים מהם נשארים יראים ושלמים, היא הדבר המפליא.

הפרקטיקה בעולם הישיבות היא כאמור לשלול לגמרי את המציאות בחוץ. לצורך כך נוקטים קברניטי הציבור (אנשי צוות בישיבות; עורכים מובילים בעיתונות החרדית; עסקנים ציבוריים) באמצעי הפחדה והקצנה. סגנון אמירות מקובל בישיבות הוא: אם רק תצא החוצה – תתקלקל; אם יצאת החוצה – אין לך סיכוי; אם אתה בחוץ – אתה כבר אבוד. אמירות כאלו שומטות מראש את אפשרות החניך לצאת מתוך עולמן המוגן של הישיבות ולהמשיך לראות בעצמו אדם ערכי והגון. נמצא שלא רק שאין חינוך להתמודדות, אלא שהחינוך הוא הפוך, והמסר הוא שאין למעשה כל אפשרות רוחנית להתמודד עם המציאות בחוץ.

הדבר תורם ללא ספק להתפוררות המרקם הפנימי של החברה החרדית, כאשר האמירה היא: הדרך שלנו מתאימה רק לאנשים שנשארים בתוך בית המדרש! – אין לך ברירה אלא לוותר מראש על נתח מכובד מן החברה ולהוציא אותו אל מחוץ לגדר. אחוזי ה"עובדים" הולכים וגדלים, וכך נוצר מצב שבכל משפחה ובכל בית יהיה לפחות ילד אחד שניתן יהיה להגדיר אותו מראש כישלון.

אחריותו של החרדי העובד

את השיח הדיכוטומי האמור "קונים" שני הצדדים, כמעט באותה מידה. גם החרדים העובדים מאמצים את התווית שקיבלו, ומאמינים כי החרדיות אינה רלוונטית למציאות החיים בעולם שבחוץ. התפיסה שלפיה עצם המגע עם המציאות בחוץ ביציאה לעבודה היא ויתור אוטומטי על חרדיות "ראויה", שולטת היום בכיפה.

אולם, תיתכן גם דרך של הימצאות בעולם החולין, יחד עם אחיזה במטען הערכי והרוחני של החרדיות. זו אינה משאלת לב, אלא דרך הקיימת בפועל אצל רבים מבין החרדים העובדים. במקומות רבים בארה"ב ניתן למצוא קהילות של בני-תורה הרוכשים תארים אקדמיים, עובדים לפרנסתם וקובעים עתים לתורה. מובן שאנשים אלו לא ויתרו על המטען הערכי והרוחני שלהם ביציאתם לשוק העבודה; יתרה מזו, הם אף העשירו והפרו אותו בעזרת המפגש עם העולם

שבחוץ. השאלה היא: כיצד ניתן לשנות את הפרדיגמה הציבורית? כיצד ניתן לטעת בציבור את ההבנה שחרדיות אינה מוכרחת להיות צרה לחיים בתוך ה"מציאות", חיים של תורה ודרך-ארץ?

על החרדים העובדים מוטלת אפוא חובת ההוכחה שאין כאן "עגלה ריקה" מול "עגלה מלאה". עליהם לטעון ולהוכיח כי יש דרך נוספת שניתנת ליישום גם בתנאי העולם המערבי ובמסגרת החברה הישראלית.

להבנתי, בשלב זה קשה לצפות ממוסדות החינוך החרדים לשנות את גישתם ולהפכה למרוככת או למורכבת יותר. ייתכן שיש בכך גם הצדקה עקרונית. כפי שפתחנו, אל לקהילה להרוס את בית הכנסת טרם ייבנה במקום בית כנסת חדש. מערכת החינוך החרדית-ישראלית יודעת רק מודל אחד, והוא המודל הבינארי, המודל שיודע רק דרך חיים אחת שבה יש להדריך את חניכיה. המודל הרווח זכה להצלחה רבת שנים. אמנם התגלו בו לא מעט סדקים, אך לא ברמה שתצדיק את פירוקו טרם יקום מודל חדש ויוכיח את עצמו. עד שהמערכת תציע לתלמידיה אופציה נוספת, זו של החרדי העובד, עליה להוכיח את עצמה בתור אלטרנטיבה סבירה, גם לפי קני מידה חרדיים מקובלים. האחריות לכך נופלת על כתפי החרדים העובדים עצמם.

על החרדים העובדים מוטלת אפוא חובת ההוכחה שאין כאן "עגלה ריקה" מול "עגלה מלאה". עליהם לטעון ולהוכיח כי יש דרך נוספת – דרך שלה אינספור תימוכין בספרות חז"ל ותקדימים ברורים בדורות קודמים – שניתנת ליישום גם בתנאי העולם המערבי ובמסגרת החברה הישראלית. הם צריכים להראות שדרכם אינה סטייה מהדרך החרדית, אלא שינוי שבמהותו אינו אלא שימור – המאפשר לערכים חרדיים לקבל ביטוי עמוק גם תוך שילוב באקדמיה ובשוק התעסוקה, כפי שנדרש להמשך קיומה ושגשוגה של החברה החרדית עצמה. על החרדי העובד להיות דוגמה חיה לכל האמור. מוטל עליו התפקיד של לימוד הציבור החרדי פנימה כיצד ניתן

להתמודד עם החומרות, עם תרבות הצריכה ועם מהפכת הטכנולוגיה של החברה המערבית הסובבת; עליו להראות כיצד מחנכים ילדים להרגשת ביתיות ושורשיות בקיום מצוות, בלימוד תורה ובתפילה, גם תוך קיום אינטראקציה עם העולם שבחוץ.

על החרדי העובד להיות דוגמה חיה, עליו להראות כיצד מחנכים ילדים להרגשת ביתיות ושורשיות בקיום מצוות, בלימוד תורה ובתפילה, גם תוך קיום אינטראקציה עם העולם שבחוץ.

כאן אנו חוזרים לעניין הניסוח האידיאולוגי. בעוד ההתנהלות בתוך המסגרת החרדית הישנה מתבססת על תחושת ביתיות ומסורתיות, ואינה מחייבת עיסוק באידיאולוגיה, המפגש עם העולם שבחוץ מחייב ניסוח בהיר של עקרונות החרדיות. על החרדים העובדים מוטלת האחריות לנסח, באמצעות חשיבה עצמאית ובוגרת, את דרכם בעולם החולין. כתוצאה מן היציאה מחיקו החמים של עולם הישיבות, נולדת חובת ניסוח של הערכים והאמונות המהווים את לוז החרדיות. הפרקטיקה של "השעיית המציאות" אינה יכולה לשמש עוד כתריס מגן, כיוון שתהליך היציאה לעבודה דורש מגע תמידי עם העולם שבחוץ. ממילא, אין מנוס מלפתח דרך התמודדות שתשמר את הרוח החרדית בתוך המציאות המודרנית.

כאמור, אינני מתיימר לפרוס כאן משנה סדורה של עקרונות החרדיות. כוונתי רק לשרטט קווי חשיבה ראשוניים – שכן, כאמור, הצעד הראשון המוטל על החברה הוא פיתוח חשיבה סדורה ומעמיקה בנושאי השעה. חשיבה זו צריכה להישען על המטען הרוחני שנלמד במסגרות החינוך החרדי ובעולם הישיבות, מתוך הערכה רבה אליו ומתוך הבנה שהחרדים העובדים הם חלק ממרקם החברה, באופן שחובה וזכות עבורם לתרום את אונם ומרצם להצלחתה. שפיכות הקומה והרגשת הכישלון האישית של החרדים העובדים הן תופעות המוכרחות להיעלם.

לפרספקטיבה רחבה ישנה חשיבות רבה בדיון זה, ולשם כך יש צורך באנשים בעלי ידע והשכלה מקיפים. אזכיר כאן שני כלים שאני רואה חיוניים לפיתוח דיון עמוק ורציני. האחד הוא לימודי מחשבה והגות מאוצר הרוח היהודי לדורותיו, אשר תורמים לתפיסה מורכבת ורבגונית יותר של השקפת היהדות התורנית. השני הוא לימודי היסטוריה, אשר יכולים לתרום לפיתוח רפלקציה בריאה, לתת מבט מקיף יותר ופרספקטיבה נרחבת על ההקשר ההיסטורי מתוכו צמחה החברה החרדית, ואף להעניק תחושת השתייכות וקשר לדורות של נאמנות לתורה ולמצוות במצבי חיים שונים ומגוונים.

אמנה כאן מספר דוגמאות של נושאים לבירור ולדיון:

- **ערכי החברה החרדית.** מהם ערכי הליבה של החרדיות? מהם הערכים שבלעדיהם אתה חדל להיות חרדי, גם אם יש לך המאפיינים החיצוניים המתאימים? במסגרת זו, עלינו לברר גם את מדרג הערכים, ולהיות ערים למחיר שגובה מאתנו ערך זה או אחר כאשר מציבים אותו בראש סולם העדיפויות.
- **היחס לעולם המערבי ולערכיו.** יש לנסח באופן ברור את הגישה כלפי העולם המערבי בכלל, את היחס לתרבות, לאקדמיה, ללימודי חול, ולערכים המקובלים בחברה המערבית. עובדה היא שחומות ההתבדלות הישנות של החברה החרדית מאבדות מכוחן, והחשיפה לעולם החילוני נעשית בלתי נמנעת, כך שיש לברר האם ובאיזו מידה ניתן ליצור גבולות חדשים.
- **היחס לעולם החולין.** יש לנסח מבט תורני עכשווי על העולם של ימינו. לדוגמה, עלינו לברר כיצד משתלבים מושגי יסוד במחשבת היהדות כמו "ביטחון" ו"השתדלות", עם עולם העבודה המודרני, וכן להראות איך העיקרון של "קביעות עתים לתורה" יכול להתקיים בהינתן האתגרים המיוחדים של שוק העבודה העכשווי.
- **שימור היחס ללימוד התורה.** יש לברר כיצד ניתן לשמר את עוצמת הקשר ללימוד התורה, כפי שהוא נחוה בישיבות. כיצד ניתן לשמור על רעננות הקשר הזה גם עם היציאה לשוק העבודה, ומתוך כך להנחיל את היחס המיוחד הזה לילדינו.
- **היחס ל"עולם הזה".** מטבע הדברים, החרדי העובד ומשפחתו קרובים יותר לתרבות הצריכה. בביתו של החרדי העובד קיימים מושגים כמו מותגים,

מסעדות, בתי מלון וכדומה. כחלק מהבירור המהותי על אודות חיי תורה בעולם המעשה, יש לתת את הדעת גם על תופעה זו. איך אדם המחובר לתורה ולערכי החברה החרדית עשוי להתמודד מול החיבור לעולם חומרי ונהנתן? יש גם מקום לדון במתח שנוצר בין החרדים העובדים לבין ציבור הלומדים, שרבים מתוכו מנהלים חיי עוני בהקרבה ראויה להתפעלות, ורחוקים מאד מחיי מותרות ונהנתנות.

למרבת הצער, כל הסוגיות האלו, שהן רק דוגמאות אחדות לשאלות שצריכות להישאל, אינן מטופלות כלל כיום, והכתיבה על אודותיהן דלה עד לא קיימת. כך נותרת הזירה לכובליציסטים מסוגים שונים המונעים ממגוון אינטרסים, הממחזרים שוב ושוב את אותן קלישאות, בתוספת ציטוטי קישוט מספרי הקודש.

כאמור, אתגר מחשבתי זה מוטל דווקא לפתחו של החרדי העובד. עובדה היא שהחרדים העובדים אינם מודעים לכובד השליחות המוטלת על כתפיהם. עליהם החובה לקחת חלק פעיל בבית המדרש החרדי ולהיות שותפים בבחינת אלטרנטיבה רוחנית-ערכית היונקת מן השורשיות החרדית. אלטרנטיבה זו אינה חיונית רק לחיזוק מעמדו ושליכותו החברתית של החרדי העובד, אלא בכוחה להעצים ולהפרות את עולם המחשבה ואת דרך החינוך החרדית כולה.

החברה החרדית נאבקה בהצלחה לא מבוטלת בכוחות אדירים של גלובליזציה ו"התמערבות" הפוגעים קשות בכל החברות המסורתיות בעולם. במידה רבה, היא מבוססת על מאגרים ייחודיים של ערכי מופת, שהם לנו ירושה מדורות. החברה יודעת לשמר אתמוספירה הממוקדת בלימוד תורה ובעשייה רוחנית, מצליחה לשמור על אחווה קהילתית ייחודית, ושמה דגש בערכי המשפחה ובמצוות שבין אדם לחברו. אך במקביל לכל זאת, מוצב לפתחה האתגר להיות קשובה, נינוחה, ומאמינה בכוחה. ההצלחה של השתלבות החרדים בחברה הישראלית היא אבן בוחן ליכולתה של החברה החרדית לצמוח ולשגשג.

את תקוותי אני תולה בצעירים בעלי שאר רוח, שהיציאה לשוק העבודה לא תהיה עבורם "קריסת מערכות" רוחנית אלא אתגר תורני וחברתי. אני רואה

בעיני רוחי יחידים בעלי תודעת שליחות, המתבססים על אוצר הרוח האדיר שינקו בעולם הישיבות ובהווי החיים החרדי, ומשתמשים בו כמנוף להתמודדות נבונה ומושכלת עם אתגרי עולם החולין. אני מצפה לגלות דור חדש של חרדים עובדים, שיציעו קול חדש ומרענן בהתייחס לאתגרי החרדיות ואשר יחליפו את דימוי החרד"ק בדמות מופת של קידוש ה' במרחב הציבורי הישראלי.¹²

+++++

[1] תרגום: אמר רב חסדא: לא יסתור אדם בית-כנסת, עד שיבנה בית-כנסת אחר... ולא אמרנו אלא שלא ראה בו קלקול ובקעים, אבל ראה בו בקעים – סותרים ובונים.

[2] אין בכוונתי לטעון שלא קיימת כלל ביקורת עצמית בתוככי המגזר החרדי. בקבוצות מסוימות בתוך המגזר קיימת ביקורת רבה, המלווה לעיתים בתחושות מרירות, ציניות וחוסר אמון במערכת. אולם, כמעט ולא קיימת ביקורת רציונלית, או לכל הפחות בחינה עניינית של ההתנהלות, בקדמת הבמה הציבורית החרדית. כך, לדוגמה, נדיק¹³ למצוא מחנכים ומנהלי מוסדות המדברים בצורה רפלקטיבית על האסטרטגיה החינוכית, ועל אופן ההתנהלות של מוסדות החינוך החרדיים.

[3] שבת סז, א.

[4] בתוך: הרב אליהו מאיר קלוגמאן, **שמש מרפא**, ניו יורק תשנ"ב, עמ' שו.

[5] ראשיתו של שווין זכויות זה ב"כתב הסובלנות" שניתן כמה שנים לפני כן (1782) על ידי יוזף השני, קיסר ה"אימפריה הרומית הקדושה", אך הוא הוחל לראשונה במהפכה הצרפתית, והורחב בעקבות כיבושי נפוליאון.

[6] הרב יעקב יחיאל וינברג, **לפרקים**, ירושלים תש"ע, עמ' קפב.

[7] Robert M. Cover, *The Supreme Court, 1982 Term—Foreword: Nomos and Narrative*, 97 Harv (L. Rev. 4, 12-14 (1983).

[8] יש לציין כי בראשית דרכה של החרדיות בארץ, היו פעולות של ניסוח אידיאולוגי, שהגיעו בעיקר מהצד האגודאי-אורתודקסי-גרמני, אך עם הזמן התפתח תהליך של זניחת העיסוק באידיאולוגיה והתמקדות בפרקטיקת החיים (ניתן להזכיר כאן את החזון-איש והרב מבריסק, שתי הדמויות המרכזיות והמכוננות של הציבור החרדי בארץ, שלא הדגישו ענייני הגות ואידיאולוגיה, אלא קראו ופעלו באופן מעשי לחיזוק לימוד התורה ובניין הקהילות).

[9] הרב שמשון גרשון רוזנברג, **לוחות ושברי לוחות**, תל אביב 2013, בפרק "חינוך ואידיאולוגיה" ובמקומות אחרים בספר. הרב שמעון גרשון רוזנברג (תש"י-תשס"ז) מוכר בכינויו "הרב שג"ר". הקים את ישיבת שיח-יצחק באפרת ועמד בראשה עד לפטירתו. מההוגים הבולטים שקמו בחוגי הצינונות הדתית בדור האחרון. ידוע בהגותו המקורית שבה שילב חסידות עם הגות פוסט-מודרנית. בספריו, שרובם התפרסמו לאחר פטירתו, מופיעים גם ניתוחים מעניינים של החברה הישראלית, בדגש על הצינונות הדתית והחרדיות. יחסו לחרדיות היה מורכב, וכלל גם יסודות של הערצה ואפילו רומנטיזציה. אני ממליץ לקרוא את ניתוחיו על החברה החרדית (במקומות רבים בספריו, כגון בספר "לוחות ושברי לוחות", עמ' 195-202 ובמקומות אחרים בספר זה; בספר "להאיר את הפתחים", עמ' 178-183; בספרו "בתורתו יהגה – לימוד גמרא כבקשת אלוקים", לאורך הספר; ועוד).

[10] ראה: דוד גורביץ ודן ערב, **אנציקלופדיה של הרעיונות**, תל-אביב 2012, עמ' 82-87.

[11] אירווינג קריסטול, **מחשבות על השמרנות החדשה**, ירושלים תשס"ה, עמ' 335.

[12] שם.

[13] שמש מרפא, שם.

[14] אם כי יש לציין שבמקרים רבים ניתנת הכוונה נקודתית, אך אין היא ניתנת בפרהסיה, ונתפסת בתור הכוונה "בדיעבד".

[15] יתד נאמן, כ"ח מרחשוון תשע"ז, עמ' 29.

[16] וידועים דבריו הנוקבים של הרב הירש בפרשת תולדות: "המושיב את יעקב ועשיו על ספסל לימודים אחד, ובאותם הרגלי החיים מחנך אותם לחיי לימוד

ומחשבה – מובטח לו שאת אחד מהם הוא מקלקל. יעקב ישאב ממעיין החכמה בחפץ גובר והולך. ואילו עשיו רק יצפה ליום, שבו ישליך מאחורי גבו את הספרים הישנים, ויחד אתם תעודת חיים גדולה שהכיר אותה רק באופן חד-צדדי, ובדרך שמעצם טבעו הוא סולד בה."

[17] כקוריוז, אצטט כאן מתוך מודעה לכבוד חצי-יובל ליסודה של ישיבת "קול תורה", שפורסמה בביטאון "בית יעקב", ובה נכתבה מטרת הישיבה כפי שראו

אותה מייסדיה: "מטרת הישיבה היא לחנך דור ישרים שימצאו את מקומם בחברה לא רק בתור רבנים ומנהיגים רוחניים אלא גם בתור בעלי בתים תלמידי חכמים ויראי שמים בכל שטחי החיים" (בית יעקב, קובץ ט [גיליון 64] ירושלים, אלול תשכ"ד, עמ' 27).

קרדיט תמונה ראשית: Bigstock